

«РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ІДЕАЛ» ТА ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОБГРУНТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПРОБАЦІЇ

Дмитро ЯГУНОВ,

доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Одеської національної юридичної академії, кандидат наук з державного управління, MSc in Criminal Justice

Обговорення питань впровадження системи пробації в Україні набуло сьогодні значного поширення. Про це свідчать і численні публікації, і заяви практичних працівників органів кримінальної юстиції, і, що є більш важливим, реальна робота над законодавчим закріпленням цього інституту.

Одна з головних проблем створення цієї системи в Україні полягає у тому, що, незважаючи на численні наукові дискусії та практичні обговорення, сутність пробації як *концепції*, так і не знайшла своє відображення у вітчизняній науці.

Щоправда, у нас викликає певні побоювання той підхід, відповідно до якого відбувається створення національної моделі пробації. Маємо на увазі спроби вирішення цієї проблеми лише шляхом внесення змін та доповнень до вітчизняного кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства. На нашу думку, цей формалізм не є найкращою стратегією, тому що без відповіді фактично залишаються найважливіші питання, а саме: а) визначення сутності сучасного поняття «пробація» на сучасному етапі; б) мета пробаційної діяльності; в) функції служби пробації у сучасних країнах.

Не можна забувати, що концепція пробації пройшла великий шлях у зарубіжних країнах, де вона і зародилася (Велика Британія, США)¹. Офіцер пробації «встиг» побувати релігійним

місіонером, вихователем моральних якостей у злочинців, соціальним працівником, клінічним психологом, знову соціальним працівником, менеджером ресурсів та ризиків. Модель офіцера пробації постійно зазнавала суттєвих, а іноді навіть принципових змін, що впливало на відповідні законодавчі акти. Більше того, у західній пеналогії сама модель *реабілітаційного впливу* зазнала кардинальних змін упродовж ХХ ст². Саме на цьому варто зробити особливий наголос.

Яку саме модель потрібно взяти на озброєння в Україні? Це питання залишається без відповіді. Тому вважаємо за необхідне визначити проблему: *створення системи пробації в Україні відбувається без концептуального обґрунтування*.

Питання вибору або створення певної *моделі* пробації, на нашу думку, не стоїть на порядку денному ні у законодавців, ні у переважній кількості науковців. Йдеться лише про копіювання зразків зарубіжного законодавства без врахування їх концептуального обґрунтування та соціальних передумов.

Безумовно, у дискусіях щодо створення системи пробації в Україні проглядаються елементи моделі «*офіцер пробації – соціальний працівник*». Проте варто нагадати, що соціальна робота як ідеологічне підґрунтя пробаційної діяльності було відкинута у західних країнах ще у 70–80-х роках, що було пов'язано з тотальною кризою «*реабілітаційного ідеалу*». Саме ця обставина чомусь не помічається ані законодавцем, ані багатьма науковцями.

Історію занепаду «реабілітаційного ідеалу» ми висвітлювали у попередніх своїх працях³. Тому у цій статті ми б хотіли сфокусувати увагу на окремих аспектах цього питання, які потребують уточнення в контексті проблеми створення системи пробації в Україні.

² Про моделі реабілітаційного впливу. Див.: Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: Монографія. Вид. 2-ге. – Одеса-Черкаси: Вид-во Юлії Чабаненко, 2008 (третій розділ).

³ Див.: Ягунов Д. Там само; Ягунов Д. В. Трансформація системи альтернативних покарань в Англії та Уельсі: можливість запозичення зарубіжного досвіду для України // Відновне правосуддя в Україні. – 2007. – № 2(6); Ягунов Д. Альтернативні санкції в сучасному пенальному ландшафті: тенденції, проблеми та перспективи // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2007. – Вип. 30.

¹ Див.: Ягунов Д. В. Пробація: трансформація концептуальних засад та перспективи створення національної моделі в Україні // Актуальні проблеми європейської інтеграції. Зб. наук. праць з питань європейської інтеграції та права. – Вип. третій. За ред. В. М. Кривцової та Д. В. Ягунова. – Одеса, 2008. – С. 437-460; Ягунов Д. В. Трансформація концептуальних засад діяльності служби пробації за рубежом // Віче. – 2008. – № 10. – www.viche.info

Сучасну історію виправного менеджменту західні автори зображують як «розвиток чудернацьких ідей, які були підхоплені з великим ентузіазмом та залишені з великим розчаруванням»⁴. Варто підкреслити, що особливо це стосується пробації. У 80-х роках служби пробації західних держав, як й інші організації, почали шукати найбільш оптимальні шляхи досягнення ефективності, передбачуваності, вимірюваності та контролюваності у своїй діяльності та переорієнтувалися на бюрократичні та раціоналізаторські методи роботи⁵. Тому не дивно, що служба пробації опинилась під негативним впливом різноманітних менеджеріалістських та організаторських ідей, а також занадто «розумних» слів, як-от: коучінг, зміна парадигми та ін.⁶

Ми вже звертали увагу на те, які докорінні зміни сталися, наприклад, з традиційно «зразковою» британською службою пробації: «соціальну роботу» замінила «оцінка ризиків та управління злочинцями». Навіть поверховий аналіз останнього словосполучення вказує на відсутність соціального спрямування в його «чистому» виді в діяльності сучасних служб пробації. Не так давно Національна служба пробації Англії та Уельсу стала частиною т. зв. Національної служби з питань управління злочинцями (National Offender Management Service)⁷. І справа полягає навіть не в зміні назви. Внаслідок цих реформ британську службу пробації, як вважають їх противники, було піддано тотальній приватизації.

Можна навести інші приклади. Так, офіційною місією служби пробації Республіки Ірландія є «висококваліфікована оцінка злочинців та професійне та результативне управління службою з метою викликати позитивні зміни у поведінці злочинців»⁸.

Не варто також забувати, що діяльність усіх сучасних служб пробації спрямована не на «ресоціалізацію правопорушників», а на «захист суспільства завдяки ресоціалізації правопорушників». Наприклад, згадана вище ірландська служба пробації повинна підвищувати захист суспільства шляхом управління злочинцями та забезпечення

їх ресоціалізації⁹. А взагалі можна додати, що і «ресоціалізація» вже майже зникла з пенально-го обр'ю західних країн, поступившись місцем «захисту суспільства та зниженню рівня рецидивної злочинності», про що, наприклад, свідчать останні дослідження британських вчених та експертні висновки британського Home Office, National Offender Management Service та інших публічних агенцій.

Отже, варто зробити особливий наголос, що ідеологічне підґрунтя пробації не залишилося таким, яким було на початку ХХ ст. Як зазначає відомий британський дослідник з питань реабілітації злочинців Ієн Кроу, «служба пробації та сутність пробації суттєво змінилися за останні роки та продовжують змінюватися!»¹⁰.

Відоме висловлення одного з Секретарів внутрішніх справ Англії «В'язниці працюють, і я не бачу сенсу від них відмовлятися» і сьогодні розглядається як найважливіший принцип реалізації каральної політики у західних країнах. Парадоксально, але, мабуть, не випадково буклет Міністерства юстиції Англії та Уельсу про переваги альтернативних покарань розпочинається словами «В'язниці працюють ...»¹¹. Керівництво Міністерства юстиції у цьому виданні підкреслює, що «альтернативні санкції є жорсткими, ефективними та результативними»¹². Також пояснюється, що «альтернативні санкції можуть включати інтенсивне покарання та суворі обмеження у поєднанні з реабілітацією та репарацією з боку правопорушника на користь громади або потерпілого». Як бачимо, «гуманізація кримінального законодавства» перебуває на значній дистанції від цих ідей.

До речі, наявність категорій «результативність» та «ефективність» можна розглядати як ще одне свідчення ідеологічного переорієнтування сучасних служб пробації. Каральна та соціальна політика будь-якої західної держави будується на максимальній увазі до грошей платників податків, які, звичайно, не в захваті від того, що їх гроші йдуть на «забавки» зі злочинцями, місце яких, здавалося б, у в'язниці. Тому ціннісними орієнтирами сучасних служб пробації стали підвищення підзвітності, ефективності, результативності та максимально економічне використання грошей («славнозвісне» гасло «value for money»)¹³.

⁹ Там само.

¹⁰ Crow Iain. The Treatment and Rehabilitation of Offenders. – SAGE Publications, 2001 (reprinted 2003). – P. 21.

¹¹ Community Sentencing – Reducing reoffending, changing lives. Cutting crime in our communities // www.justice.gov.uk

¹² Там само.

¹³ The Probation Service of Ireland: Our Values // www.probaton.ie

⁴ Corbett, R. (1989) Electronic Monitoring. *Corrections Today* 51(6): 74-82 (Цитата за: The UN Handbook on Probation Services. Guidelines for Probation Practitioners and Managers. – P. 1).

⁵ Oldfield, M. (1994) Talking Quality, Meaning Control: McDonalds, the Market and the Probation Service. *Probation Journal* 41(4): 186-192. (Цитата за: The UN Handbook on Probation Services. Guidelines for Probation Practitioners and Managers. – P. 51).

⁶ Corbett, R. (1989) Electronic Monitoring. *Corrections Today* 51(6): 74-82 (Цитата за The UN Handbook on Probation Services. Guidelines for Probation Practitioners and Managers. – P. 1).

⁷ <http://www.noms.homeoffice.gov.uk>

⁸ The Probation Service of Ireland: Our Mission // www.probaton.ie

Отже, пробація у ХХІ ст. залишилася без природної для неї основи – *соціальної роботи*. Саме у цьому полягає криза пробаційної діяльності, і саме на це потрібно звернути увагу і вітчизняним науковцям, і законодавцю. Навіть сьогодні ідея пробації у зарубіжних країнах розвивається (причому доволі швидкими темпами), що також залишається без належної уваги у вітчизняній науковій думці. Це і тотальна приватизація служб пробації, і депрофесіоналізація (менеджеріалізація) пробаційної діяльності, і зміна самої природи пробації як певного виду діяльності. Тому не можна не погодитися з думкою відомих британських учених Е. Боттомса і В. Маквільямса, що традиційні цілі пробаційної діяльності на сучасному етапі потребують *реконцептуалізації* в світлі колапсу реабілітаційної парадигми¹⁴.

Аналіз моделей пробації різних країн свідчить про те, що всі вони зазнавали впливу культурних, економічних й правових факторів упродовж тривалого часу, водночас намагаючись з усіх сил зберегти професійну ідентичність та соціальну орієнтацію офіцерів пробації. Не дивлячись на кризу реабілітаційного ідеалу, символічний обов'язок офіцера пробації «*допомагати злочинцю, надавати йому поради та бути дружнім до нього*», який було закріплено у британському законі «Про пробацію злочинців» 1907 р.¹⁵, сьогодні залишається примарливою хмаркою, яка час від часу пригортає погляди експертів та практичних працівників в надії, що вона проллється дощем над зневоженим (тобто деілогізованим) полем пєнологічної теорії та практики.

Сучасні західні автори підкреслюють, що концепція пробації сьогодні характеризується несприятливим становищем з огляду на свій потенціал, тому «потребує переосмислення, підтримки та зацікавлених осіб-ентузіастів». Зазначається, що пробація майже у всіх країнах перебуває у стані суттєвих фундаментальних змін, а іноді – у стані кризи¹⁶. З урахуванням усіх цих трансформацій в оонівських методичних рекомендаціях навіть ставиться дещо драматичне питання про те, чи «виживе пробація у ХХІ ст.».

Відповідь на це питання пов'язується з тим, що навіть якщо пробація є витратною справою, вона коштує набагато менше, ніж ув'язнення. Навіть тут можна прослідкувати різницю між «пробацією як напрямком соціальної роботи» та «пробацією як засобом скорочення в'язничної популяції»

або «пробацією як засобом зменшення витрат на пенітенціарну систему»¹⁷.

Саме тому вважаємо за необхідне наголосити, що пробацію потрібно розглядати у динаміці, з урахуванням усіх трансформаційних змін, що сталися з нею впродовж минулого та на початку нового тисячоліття. Погляд на розвиток концепції пробації лише під формально-правовим і/або організаційно-інституційним кутом, який сьогодні переважає в Україні, є явно недостатнім. Щодо уявлень про пробацію як про «засіб гуманізації кримінального законодавства» (чим, на нашу думку, «грішать» дискусії про перспективи української моделі пробації), то це – безмежне спрощення проблематики.

Усі ці приклади дають підстави говорити про доцільність більш глибокого вивчення зарубіжного досвіду. Це стосується не так копіювання зразків зарубіжного законодавства, як вивчення соціальних передумов та ідеологічного наповнення тих чи інших нормативних актів. Вважаємо, що і законодавець, і наука повинні більшу увагу приділяти розвитку пробації, а не тільки займатися механічним створенням проектів законодавчих актів без концептуального їх обґрунтування.

Література

Crow Iain. The Treatment and Rehabilitation of Offenders. – SAGE Publications, 2001 (reprinted 2003).

The Probation Service of Ireland // www.probation.ie

The UN Handbook on Probation Services. Guidelines for Probation Practitioners and Managers. Prepared by Jon. F. Klaus. Publication No. 60, Rome / London, March 1998

Community Sentencing – Reducing reoffending, changing lives. Cutting crime in our communities (2008) // www.justice.gov.uk

Концепція реформування кримінальної юстиції України. Затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 // Офіційний сайт Верховної Ради України. Джерело доступу – <http://zakon1.rada.gov.ua>

Ягунов Д. Пробація: трансформація концептуальних засад та перспективи створення національної моделі в Україні // Актуальні проблеми європейської інтеграції. Зб. наук. праць з питань європейської інтеграції та права. – Вип. 3. За ред. В. М. Кривцової та Д. В. Ягунова. – Одеса: Вид-во «Фенікс», 2008. – С. 437-460.

Ягунов Д. В. Трансформація концептуальних засад діяльності служби пробації за рубежом // Віче. – 2008. – № 10. – <http://dmytro-yagunov.at.ua>

¹⁴ A Non-Treatment Paradigm for Probation Practice // <http://bjsw.oxfordjournals.org>

¹⁵ <http://dmytro-yagunov.at.ua>

¹⁶ The UN Handbook on Probation Services. Guidelines for Probation Practitioners and Managers. Prepared by Jon. F. Klaus. Publication No. 60, Rome / London, March 1998. – P. 10.

¹⁷ The UN Handbook on Probation Services. Guidelines for Probation Practitioners and Managers. – P. 1.